

GRAFODIAGNOSTIEK EN PSYCHIATRIE; EEN OVERZICHT

door Dr. J. A. DE WILDE, geneesheer-directeur van de Psychiatrische Inrichting DENNENOORD te Zuidlaren

Waarom de grafologie zo weinig populair is in wetenschappelijke kringen, is op het eerste gezicht eigenlijk niet goed verklaarbaar. De zenuwarts Rudolf Pophal (overleden 1966), die verbonden was aan de universiteit van Hamburg, is hoogleraar in de grafologie geweest. Max Pulver (1891-1952) heeft het gebracht tot 'Lehrbeauftragter' in de grafologie aan de universiteit van Zürich. Maar verder is vanuit universitaire kringen niet veel meer te melden dan enkele proefschriften die over grafologische onderwerpen bewerkt zijn en wat spaarzame publicaties die een of ander grafologisch deelprobleem aanstippen. Wanneer men deze belangstelling vergelijkt met die welke in de afgelopen decennia bestaan heeft voor psychometrische methoden van persoonlijkheids-onderzoek, voor de zgn. projectietests (waaronder met name de Rorschachtest) en voor de klinische methoden van exploratie door middel van interview of met hulp van psychofarmacologische technieken, dan krijgt men wel eens de indruk dat eerder gevoelsmatige dan rationele gronden bepalend zijn voor wat de officiële wetenschap wel en niet tot object van studie wil maken.

Grafologie is de wetenschap, die onderzoekt of en in hoeverre de mens zich in zijn handschrift uitdrukt (SLIKBOER). In het navolgende wil ik nagaan, hoe de vraag naar dit 'of en in hoeverre' in de loop der tijden is opgekomen en werd beantwoord.

Melanchton (1497—1560) is de eerste geweest die het woord 'psychologie' gebruikt heeft en daarmee de ziel heeft willen aanwijzen als een object voor wetenschappelijke benadering. Hij was een tijdgenoot van Vesalius (1514-1564), die de grondslag er voor legde, dat het menselijk lichaam object van wetenschap zou worden. Pas in de 18e eeuw wordt de psychologie geleidelijk aan een zelfstandige discipline die tot in onze tijd sterke banden aan theologie, letteren en wijsbegeerte gehouden heeft, maar tegenwoordig ertoe neigt zich meer en meer te gaan binden aan geneeskunde, biologie en wiskunde.

Het is in de psychologie altijd gegaan om tweeërlei vraagstukken:

- a vraagstukken betreffende de geabstraheerde ziel als algemeenheid, waarbij wordt afgezien van het historische en van het individuele;
- b vraagstukken betreffende een concreet mens in zijn verbijzondering van levensgeschiedenis en levenssituatie.

In de eerste groep vraagstukken gaat het om de tegenstelling *waar of vals*, in de tweede om de tegenstelling *werkelijk of onwerkelijk*.

Er heeft altijd strijd bestaan over de vraag, of het bezig zijn met de tweede groep vraagstukken wel op wetenschappelijke wijze geschieden kan. Onlangs nog heeft Drenth (hoogleraar in de psychodiag-

nostiek en bedrijfspsychologie aan de Vrije Universiteit) deze vraag ontkennend beantwoord in zijn kritische bespreking van het boek van VAN STRIEN: 'Kenniss en communicatie in de psychologische praktijk'. Van Strien antwoordt op deze kritiek onder het opschrift 'Nuanceverlies' (Nederlands Tijdschrift voor Psychologie), dat naar zijn mening de idiografische methode welke de beschrijving van het eigene, het eigenaardige beoogt, naast de nomothetische, welke slechts naar algemeen geldende wetmatigheden wil zoeken, in ere gehouden dient te worden en wel degelijk wetenschappelijk is. Hij wijst erop dat wij in Nederland altijd een integrerende positie ingenomen hebben tussen de Europese en Angelsaksische invloeden, maar dat de laatste tijd een blikversmalling dreigt in de psychologie door de tendens om te eenzijdig de Amerikaanse literatuur van na 1950 te volgen. Gevaarlijk wordt dit — schrijft hij — als het bijdraagt tot een geringere aandacht voor individuele belangen. Voor ons onderwerp interesseren ons nu juist die ontwikkelingen in het psychologisch denken, welke voeren tot kennis van de individuele mens, want het zal blijken dat daarop ook de grafologie zich richt en niet op vermeerdering van de algemene kennis van de ziel.

Tot in de Griekse tijd is de belangstelling terug te vinden voor de vraag, wat een concreet individu een bestendige persoon doet zijn, een persoon die door de tijd van zijn hele leven heen ondanks alle verandering aan zichzelf gelijk blijft, zichzelf ervaart als een 'ego', dat aan hemzelf identiek is. Deze belangstelling neemt naar binnen toe de gestalte aan van het verlangen naar *zelfkennis*, naar buiten toe van het verlangen naar *mensenkennis*. Deze staan in een duidelijke wisselwerking tot elkaar. Mensenkennis voert tot zelfkennis en zelfkennis tot mensenkennis. Dit laatste heeft als introspectieve methode in de psychologie en psychiatrie wetenschappelijk gehalte gekregen en wordt met name in de psychiatrische praktijk nog dagelijks op ruime schaal gehanteerd.

VAN STRIEN beschrijft in zijn reeds eerder genoemde boek de Europese literaire traditie in de kunst van de persoonsbeschrijving en karakterschildering, lang voor er van een psychologische wetenschap sprake was. Dit begon al in de middeleeuwen als aan de hofhoudingen diplomatiek rapport wordt uitgebracht over de eigenaardigheden, de invloed en de betrouwbaarheid van belangrijke personages aan andere hoven. Deze behoefte aan bekendheid met en inzicht in de geaardheid van mensen met wie men iets moet ondernemen, heeft in de loop der tijden niet aan levendigheid ingeboet, ongeacht of het nu gaat om mensen met wie men moet samenwerken, met wie men wil handel drijven, over wie men recht moet spreken, aan wie men iets moet leren, of die men voor ziekten en kwalen moet behandelen. Het zijn dan ook door de eeuwen heen altijd weer de staatslieden, de zakenlieden, de geestelijken, de juristen, de leraren en pedagogen en niet in de laatste plaats de artsen geweest die

belangstelling hadden voor de persoonlijke geaardheid van hun medemens.

In de 18e eeuw wordt de fysiognomica populair, welke door de Züricher theoloog Lavater (1741-1801) in de algemene belangstelling wordt gebracht. Uitgangspunt is de overtuiging dat het menselijk lichaam en met name het gelaat binnen zekere grenzen het karakter, het temperament en de zieleroerselen weerspiegelt, een gedachte overigens die reeds eeuwen oud is.

Tezelfder tijd zien we de medicus Gall (1758-1828) optreden met zijn schedelleer, berustend op de mening dat de vermogens der ziel van de mens in bepaalde hersengebieden gelokaliseerd zijn en dat de sterkte van een eigenschap zich in de grootte van dit hersengebied en secundair in de vorm van de schedel ter plaatse van dit hersenveld weerspiegelt. Ook treden in deze tijd onderzoekers op die als voorlopers van Kretschmer te beschouwen zijn, in zoverre zij lichaamsbouwtypen beschreven die ze met temperaments- en karaktereigenschappen in verband poegden te brengen.

In de 19e eeuw bouwen vooral Carus, Piderit en ook Charles Darwin (die een belangrijke bijdrage tot de ontwikkelingspsychologie van de expressie geleverd heeft) voort aan een uitdrukkingsleer, waarin gaandeweg de belangstelling voor de statische vormen van gelaat, schedel, hand, romp en extremiteiten plaats maakt voor interesse in de dynamiek van mimiek en gebaar.

De moeilijkheid bij al deze pogingen tot systematisering van mensenkennis is steeds weer het nog ontbreken van een begrippensysteem waarin de verkregen kennis op overdraagbare wijze kan worden uitgedrukt. Ook aan de formulering daarvan wordt voortdurend gewerkt en omstreeks 1900 krijgt die wetenschappelijke arbeid gestalte in de zogenaamde 'karakterkunde' of 'karakterologie'. Julius Bahnsen (1830-1881) introduceert deze term in 1867 met zijn boek 'Beiträgen zur Charakterologie'. LUDWIG KLAGES (1872-1956) bouwt op Bahnsen en Carus voort en brengt de ontwikkeling van de karakterologie tot een hoogtepunt. Tevens is hij de man die in het handschrift van de mens een gestolde expressiebeweging ziet, die veel beter dan de lichaamsvormen en ook beter dan mimiek of gesticulatie zich leent tot bestudering voor psychodiagnostische doeleinden. Zijn onderscheiding in de stof, de structuur, de kwaliteit, de tectoniek en het aspect van het karakter is decennia lang bruikbaar gebleven. RÜMKE'S 'Inleiding in de karakterkunde' (1929) is voor het grootste deel een weergave van de leer van Klages.

In Frankrijk ontwerpt de filosoof en later ook medicus Pierre Janet (1859-1947) een persoonsleer, waarin de begrippen 'integratie', 'psychische kracht' en 'psychische spanning' een belangrijke rol spelen. In Amerika ziet McDougall (1871-1938) in de affectief-konatieve functies van de ziel de basis van het karakter. Ook voor hem heeft het begrip

'integratie' centrale betekenis.

Door de opkomende dieptepsychologie worden voorts belangrijke bijdragen tot de karakterkunde geleverd. In de orthodoxe psycho-analyse komen begrippen als oraal, anaal, urethraal, fallisch en genitaal karakter tot ontwikkeling, terwijl ook ziekelijke karakters als het hysterisch karakter, het dwangneurotisch karakter, het schizoïde karakter e.d. beschreven worden. Ook de leer van Adler, waarin o.m. de betekenis van de 'Organminderwertigkeiten' voor de karaktervorming naar voren komt, heeft een rol gespeeld. Uit de analytische psychologie van Jung zijn onder meer termen als extraversie en introversie gemeengoed geworden.

Omstreeks de dertiger jaren van deze eeuw zien we de karakterkunde langzamerhand weer van het toneel verdwijnen. De ontwikkeling gaat dan in twee gescheiden richtingen verder, waarbij de karakterkunde enerzijds opgaat in de moderne *psychodiagnostiek*, anderzijds in de moderne *persoonlijkeidsleer*.

De persoonlijkheid wordt in de moderne psychologie gedefinieerd als de dynamische organisatie van de cognitieve, affectieve, conatieve, fysiologische en morfologische aspecten van het individu.

Bij de beschrijving van de persoonlijkheid kunnen verschillende wegen worden ingeslagen. Men kan zich vooral richten op het wezen en de structuur van de dynamische organisatie der verschillende persoonlijkheidsaspecten. Men kan zich ook richten op het opsporen en beoordelen van kenmerken die voor de persoonlijkheid specifiek zijn, waarmee een meer analyserende weg wordt ingeslagen. Ook kan men van waargenomen individuele eigenaardigheden uitgaan en deze hetzij langs structurele, hetzij langs analytische weg in bepaalde categorieën onderbrengen om dan met hulp van een typologisch betrekkingssysteem het beschrijvingsproces te vereenvoudigen.

Aan al deze methoden van *persoonlijkeidsbeschrijving* moet vooraf gaan het *persoonlijkeidsonderzoek*, dat op zijn beurt pas goed opgebouwd kan worden aan de hand van een *persoonlijkeidstheorie*.

Een persoonlijkheidstheorie moet een genetische en structurele verklaring kunnen geven van de dynamische organisatie der persoonlijkheidsaspecten. Niemand is er nog in geslaagd een zodanige theorie te vormen waarmee alles verklaard kan worden en daarom bestaan er dan ook talrijke theorieën naast elkaar. Ik wil er slechts twee noemen:

- a de *psychoanalytische theorie*, die de structuur van de persoonlijkheid uiteenlegt in drie lagen: Es, Ich en Ueber-Ich, die de dynamiek verklaart met hulp van het libidobegrip en die bruikbare hypothesen heeft opgesteld betreffende de ontwikkeling van de persoonlijkheid. In de Nederlandse psychiatrie speelt deze theorie nog steeds een belangrijke en betekenisvolle rol.

- b de *stimulus-response theory*, een theorie die voortkomt uit de experimentele psychologie en psychofysiologie, als een soort integratie van

de reflexologie van Pawlow, het behaviorisme van Watson en de leertheorie van Thorndike. Deze theorie speelt in de Amerikaanse psychologie van de laatste 15 jaar een dominerende rol en komt in allerlei vormen meer en meer ook ons land binnen.

Alle methoden van persoonlijkheidsonderzoek hebben één ding gemeen: ze zijn steeds aangewezen op de *uitingen* van de persoon over wie het gaat, uitingen die volgens een bepaalde methodiek moeten worden onderzocht, beschreven en geïnterpreteerd.

De mens vindt gelegenheid zich uit te drukken in zijn lichaamsvorm, in zijn vegetatieve verrichtingen, zijn animale gedragingen, zijn semantische expressie-mogelijkheden en zijn creativiteit.

Verreweg het grootste deel van het psychologisch onderzoek zoals dat ook in ons land geschiedt, is gebaseerd op de bestudering van semantische uitingen, met name verbale en grafische, zoals die in psychometrische of projectieve testsituaties en in het interview aan de patiënt ontlokt worden. Een kleiner deel van het onderzoek richt zich op de bestudering van daden en handelingen waartoe de patiënt gebracht wordt. De vegetatieve en animale expressies worden slechts opgemerkt en geprotocolleerd voor zover ze grovelijk opvallend zijn.

Nu is ook de bestudering van deze laatstgenoemde expressievormen geen eenvoudige zaak, daar ze vanwege hun dynamisch karakter ogenblikkelijk moeten worden geïnterpreteerd, tenzij ze worden vastgelegd op film of geluidsband zover het de animale expressies betreft of worden geregistreerd met daartoe geëigende apparatuur wanneer het om de vegetatieve expressie gaat (bijv. de psychogalvanische reflex).

Slechts één vorm van dynamische expressie is wel gemakkelijk voor bestudering toegankelijk, namelijk de *schrijfbeweging*. Deze registreert immers zichzelf, zonder dat de schrijver door dit registreren in ernstige mate gestoord of in verlegenheid gebracht wordt.

Tot de animale expressiebewegingen, dat wil zeggen de uitdrukkingsbewegingen die tot stand gebracht worden door de dwarsgestreepte, willekeurige musculatuur, behoren de algemene lichaamsbewegingen, de mimiek, het gesticuleren, lachen, huilen en gapen, de vocale expressie en ook de schrijfbeweging. Het eigenaardige van al deze bewegingen — behalve het huilen en gapen — is dat ze vanuit een zekere amorfe ongecoördineerdheid door oefening langzamerhand tot gecoördineerde bewegingen uitgroeien, waarbij een leerproces moet worden doorgeemaakt. Een pasgeboren kind moet nog leren kruipen, lopen, springen, dansen, het moet nog leren lachen, boos, bedroefd of verbaasd kijken, het moet nog leren spreken en zingen, het moet nog leren schrijven.

Dit leren schrijven is fylogenetisch gezien het jongste leerproces in deze reeks dat het tegenwoordige mensenkind moet doormaken. Ja, ook thans zijn er nog miljoenen mensen die de schrijfbeweging nooit leren. Wanneer al deze willekeurige bewegingen eenmaal geleerd zijn, gaan ze als vanzelf verlopen, en weerspiegelen dan op een merkwaardige

wijze iets van het wezen van degene die de bewegingen maakt. Een mens blijkt ondubbelzinnig herkenbaar te zijn aan zijn manier van lopen of aan zijn stem. Zo is hij dat ook aan zijn handschrift. Vandaar dat vanouds de handtekening geacht wordt op ondubbelzinnige wijze de schrijver te representeren, ook al is die handtekening volstrekt onleesbaar en daardoor ontgaan van zijn oorspronkelijke semantische waarde.

Wanneer we nu nagaan hoe de *grafologie* tot ontwikkeling kwam, dan zien we die ontwikkeling meelopen met die van de belangstelling voor het persoonlijkheidsonderzoek, zoals die zo even in zeer grove trekken beschreven werd. Uit 1622 is een geschrift bekend geworden van ene Camillo Baldo, hoogleraar aan de universiteit van Bologna, over het herkennen van de aard en kwaliteiten van de schrijver uit een brief. Een eeuw later kunnen wij bij Leibniz lezen: 'Die Schrift drückt fast stets, wenn sie frei und nicht schulmässig gezwungen ist, auf die eine oder andere Weise den angeborenen Charakter aus'. Weer een eeuw later vestigt Lavater de aandacht op het handschrift in het hoofdstuk 'Von dem Charakter der Handschriften' in zijn beroemd geworden boek 'Physiognomische Fragmente zur Beförderung der Menschenkenntnis und Menschenliebe'. Te zelfder tijd heeft Goethe gezocht naar een wetenschappelijke methode voor het duiden van handschrifteigenschappen, zonder daarin echter te zijn geslaagd.

De eerste wetenschappelijke methode voor de bestudering van het handschrift werd geïntroduceerd in 1874 door de Franse geestelijke, abbé Jean Hippolyte Michon in zijn boekje 'Système de graphologie'. Hij introduceerde tevens de term 'grafologie'. Deze Michon vatte het karakter van de mens op als de som van een groot aantal eigenschappen, die ieder hun manifestatie vinden in een schriftkenmerk, een teken. Als dit kenmerk aanwezig is, bijv. een haakje naar links aan sommige letters, dan is ook de bijbehorende karaktereigenschap aanwezig, in dit geval egocentriciteit, zelfzucht. Is het haakje niet aanwezig dan is dat een negatief teken, dat beduidt dat er geen egocentriciteit in het spel is. Het was een erg star en strak stelsel door de gebrekkige karakterologie die er achter stak, maar het werk van Michon is in menig opzicht van grote betekenis geweest. Hij is oprichter geweest van de thans nog bestaande en bloeiende Société de Graphologie te Parijs. Hij heeft verschillende boeken geschreven over het onderwerp. Zijn 'teken'-leer is in Frankrijk van blijvende betekenis geworden en voor zover in Amerika op vrijwel te verwaarlozen schaal grafologie bedreven wordt, geschiedt dat ook op basis van Michon's 'signes', aangepast aan modernere psychologische inzichten en descriptiemogelijkheden.

SLIKBOER maakte in zijn proefschrift over 'Grafodiagnostiek' onderscheid tussen *grafoscopie*, zijnde het intuïtief beoordelen van het handschrift, zoals dat vóór Michon geschiedde; *grafografie*, zijnde de schrift-

ontleding, dat wil zeggen de opsomming en beschrijving der schriftkenmerken; *grafodiagnostiek*, welke praktische regels formuleert aan de hand waarvan men datgene wat een handschrift uitdrukt, kan herkennen en de *grafologie*, welke de wetenschap is die nagaat, of en in hoeverre de mens zich in zijn schrift uitdrukt, daarmee de theoretische grondslag leggend voor de grafodiagnostiek.

Als we deze mijns inziens verhelderende onderscheiding volgen, dan kunnen we zeggen dat Michon vooral aan de grafografie belangrijke bijdragen geleverd heeft en dat zijn grafodiagnostiek — hoewel thans obsoleet geworden — baanbrekend is geweest.

Crépieux-Jamin (1858-1940) heeft de leer van Michon wezenlijk verdiept. De leer van de 'signes fixes' heeft hij geleidelijk aan gematigd en hij besluit tot een zekere ambivalentie van schriftkenmerken, die volgens hem een 'hogere' of een 'lagere' betekenis kunnen hebben. De grafodiagnose is daardoor niet langer een eenvoudige rekensom, maar vraagt om een waardering. Om met dit waarderend aspect niet terug te vallen tot grafoscopie, poogt Crépieux-Jamin richtlijnen voor deze waardering te geven, waarbij zijn begrip 'milieu graphique' een belangrijke rol speelt, alsmede zijn harmonieeler welke uitsluitsel geeft over het niveau waarop het zieleleven zich beweegt en dat in verschillende gradaties variëren kan van 'supériorité' tot 'infériorité'. Het hindert hem dat er nog geen goede karakterologie bestaat en hij schrijft letterlijk: 'De indelingen die zijn gemaakt laten veel te wensen over; zij zijn te speculatief en in het algemeen ook te ingewikkeld. Daarom hebben wij gemeend, deze hier niet te moeten toepassen...'. (cit. SLIKBOER). Hij ontwerpt dan voor eigen gebruik een eenvoudige karakterologie, die uitgaat van de onderscheiding tussen verstand, karakter en wil.

Na deze belangwekkende Franse start verlegt zich het zwaartepunt weldra naar Duitsland, waar in 1879 de geneesheer-directeur van de zenuwinrichting Bendorf bij Koblenz, Albrecht Erlenmeyer, het boekje 'Die Schrift' het licht had doen zien, met de ondertitel: 'Grundzüge ihrer Physiologie und Pathologie'. Het begint met beschouwingen over het schrift van links naar rechts bij Indogermaanse en van rechts naar links bij Semitische volkeren, wat hem aanleiding geeft tot de speculatieve conclusie dat de Semieten oorspronkelijk met de linkerhand geschreven zullen hebben en dat het spreek- en schrijfcentrum in de hersenen bij hen rechts moet hebben gelegen. Voorts beschrijft hij diverse pathologische schriftstoornissen: naar de vorm het atactische en het beefschrift, naar de orthografie, grammatica en syntaxis, de agrafie en de paragrafie. Veel onderzoekingen hebben hierop later aangesloten, in welk verband genoemd mag worden de ontwikkeling van de schriftweegschaal door Kraepelin, waarmee op een beroete trommel de schrijfdruk en schrijfduur geregistreerd konden worden en in onze tijd de ontwikkeling van de verbeterde apparatuur van Steinwachs uit de kliniek van Kretschmer, waarmee ook de greepdruk die op de schrijfstift

wordt uitgeoefend, geregistreerd kan worden. Vervolgens moet genoemd worden Georg Meyer, die geneesheer was aan de psychiatrische inrichting Herzberger te Berlijn. In 1901 verscheen zijn 'Grundlagen der Graphologie'. Het is een boek van zeer goed wetenschappelijk gehalte. Hij streeft naar een eenduidige grafografische terminologie, hij heeft tal van experimenten verricht om meer inzicht te krijgen in allerlei problemen, bijv. dat van de willekeurige veranderbaarheid van het handschrift, hij heeft gepoogd de invloed van bepaalde affecten op het handschrift na te gaan door uit te gaan van handschriften van patiënten die werden geproduceerd in een manische of in een depressieve toestand, enz.

Dan breekt een geheel nieuwe periode aan met het werk van LUDWIG KLAGES. In 1910 verschijnt zijn boek 'Die Probleme der Graphologie', waarin hij de grafologie introduceert als een zijtak van de 'Ausdrucks-kunde'. Hij betoogt dat niet in de eerste plaats uit het schriftbeeld het karakter is af te leiden, zoals tot dan toe geschiedde, doch veeleer uit de *schrijfbeweging*, waarvan het schrift slechts de registratie in een tweedimensionaal vlak is.

In een reeks van publicaties heeft Klages een wetenschappelijke grondslag trachten te leggen voor de grafologie, waarop hij een duidingsmethodiek optrok welke ook thans nog door vele grafologen wordt gevolgd. Van zijn boeken is 'Handschrift und Charakter' het meest bekende geworden. Dit boek beleefde in 32 jaar tijds (tussen 1917 en 1949) niet minder dan 23 herdrukken.

De 'Doppeldeutigkeit' der schriftkenmerken, waarop Crépieux-Jamin in aanduiding ook reeds gewezen had, wordt een hoeksteen voor zijn leer, waarmee hij radicaal breekt met de tekenleer van Michon. Moest klein schrift bij Michon wijzen op gierigheid, bij KLAGES kan dit schriftkenmerk enerzijds duiden op werkelijkheidszin en plichtsgevoel of bescheidenheid, maar anderzijds op twijfelmoedigheid, beperktheid van geest of gebrek aan enthousiasme.

Het grote probleem echter was, hoe men moet uitmaken welke interpretatie in een bepaald geval gekozen moet worden. KLAGES introduceerde hiertoe het begrip 'Formniveau', een begrip dat enigszins verwant is aan de begrippen 'milieu graphique' en 'schriftharmonie' van Crépieux-Jamin. Bij hoog vormniveau moeten de schriftelijke eigenschappen positief geduid worden, dus in de zin van sterkte van de psychische kracht; is het vormniveau laag, dan moet een negatieve duiding van de gevonden eigenschappen gegeven worden, dus zwakte van de antagonistische krachten. Deze leer van de Doppeldeutigkeit sluit aan bij zijn karakterologie, waarin hij leert dat iedere karaktereigenschap moet worden opgevat naar het model van een kracht die op een tegenstand stuit. Steeds is er een psychische drijfkracht, die botst op een psychische weerstand. De sterkte van een uitdrukkingsverschijnsel zal bij de ene persoon voortvloeien uit de sterkte van de aandrift, bij een ander uit de zwakte

van de antagonistische krachten.

De niveauleer in de grafologie van KLAGES heeft aan ernstige en veelal juiste kritiek bloot gestaan. In 'Handschrift und Charakter' heeft hij negen bladzijden nodig om in de hem eigen moeilijke en ingewikkelde taal uit te leggen, wat hij met 'Formniveau' bedoelt en dan volgt een hoofdstuk van 17 bladzijden dat tot titel draagt 'Zur Technik der Niveau-bestimmung'. Voor het gemak wil hij de handschriften ingedeeld zien in vijf niveauklassen. Het blijft een zeer subjectieve aangelegenheid om een handschrift in die indeling onder te brengen, ondanks Klages' richtlijnen. Wanneer men daarin niettemin redelijk slaagt, is men er nog niet, want wat voor betekenis met betrekking tot de Doppeldeutigkeit een niveauklasse 3 heeft is niet duidelijk, terwijl de meeste handschriften in deze klasse blijken te vallen. Nog een ander bezwaar is dat bij hoge niveauklasse alles in positieve en bij laag niveau alles in negatieve zin zou moeten worden geduid, wat natuurlijk niet in overeenstemming met de werkelijkheid kan zijn. In de praktijk blijkt KLAGES in zijn schriftanalyses zich daaraan zelf dan ook niet te houden en komt hij tot genuanceerde karakterbeschrijvingen die minder uit zijn systeem dan uit zijn intuïtieve benadering (wat wij zouden kunnen noemen zijn 'klinische blik') van het handschrift lijken te resulteren.

Ook op de hele Doppeldeutigkeitsleer, waarin op vaak aanvechtbare wijze karaktereigenschappen als elkaars antagnonisten worden opgevat, is nogal wat aan te merken, hetgeen resulteert in een kritiek op de karakterologie van Klages.

Naast Doppeldeutigkeit en de niveauleer baseert KLAGES zich op twee wetten:

- a de *expressiewet* die hierop neerkomt dat aan iedere gemoedsbeweging een analoge beweging van het lichaam beantwoordt en
- b de *wet van het persoonlijke Leitbild* die zegt dat iedere willekeurige beweging van de mens onbewust wordt medebepaald door zijn persoonlijke Leitbild, dat wil zeggen door onbewuste verwachtingen omtrent de indruk die ze maken. Deze onbewust gewilde indruk is strikt persoonlijk. Juist omdat in het handschrift de expressiebeweging zichzelf registreert, wordt daarin beter dan in welke expressiebeweging ook het persoonlijke Leitbild — zowel voor de persoon zelf als voor de toeschouwer — manifest.

Met deze wet van het Leitbild kan verhelderd worden dat de vorm van iemands schrift niet wezenlijk verandert wanneer hij met de linkerhand, met de voet of met de mond gaat schrijven in plaats van met zijn rechterhand en dat ook schriftvervalsing en schrift-verdraaiing maar tot op zeer geringe hoogte mogelijk is en met name in de schriftkenmerken, die in hoofdzaak door het onbewuste Leitbild bepaald worden, altijd mislukt.

Klages is een merkwaardig mens geweest. Hij studeerde chemie, waarin hij ook promoveerde. Daarna keerde hij zich van het natuurwetenschap-

pelijk denken volledig af en richtte hij zich op de filosofie en de psychologie. Zijn eigenzinnigheid maakte hem zeer intolerant ten aanzien van andere wetenschapsbeoefenaars, van wie velen hem met gelijke intolerantie terugbetaalden. Hij kende tenslotte alleen nog maar leerlingen en adepten van zijn leer en wees iedereen die hem niet onvoorwaardelijk volgde af. Men heeft hem ook verweten dat hij het nationaal-socialisme diensten verleend heeft door zijn anti-intellectualistische filosofie en zijn allerminst alleen maar metafysisch antisemitisme (POKORNY). Hij is ruim 40 jaar lang in een bijna unieke monopoliepositie de grote grafoloog geweest.

Van zijn leerlingen zijn vooral Minna Becker te noemen die zich op de grafologie van het kinderschrift heeft toegelegd en Roda Wieser die belangwekkend onderzoek heeft verricht over het handschrift van misdadigers.

De Nederlander MARGADANT heeft in een belangwekkend boekje met de titel 'Eine tiefenpsychologische Grundlage zur Klages'chen Graphologie' een synthese trachten te maken tussen de leer van Klages en de opvattingen van Freud, Adler en Jung.

De Tsjech ROBERT SAUDEK die het grootste deel van zijn leven in Engeland en Amerika heeft doorgebracht, heeft in de twintiger jaren ook nogal naam gemaakt in grafologische kringen. Hij is in menig opzicht volgeling van Klages maar wijkt ook op verschillende punten van hem af. Hij liet zijn beide werken 'Wetenschappelijke Graphologie' en 'Experimentele Graphologie' tegelijkertijd in de verschillende landstalen in Den Haag, Londen, Berlijn, New York, Praag en Kopenhagen verschijnen.

In de beoordeling van een handschrift heeft hij grote waarde gehecht aan de snelheid waarmee geschreven is. In de snelheid vinden we een neerslag van het evenwicht tussen tweeërlei impulsen: enerzijds een reeks impulsen die gericht is op het zo snel mogelijk bereiken van het doel, anderzijds een reeks impulsen die gericht is op het verkrijgen van voldoende leesbaarheid, van bepaalde esthetische effecten en van een schriftbeeld dat aan het persoonlijke Leitbild in de zin van Klages beantwoordt.

De schrijfbeweging is een beweging waarbij men langs een driedimensionale kronkelweg van links naar rechts gaat. De vlugste manier om die weg af te leggen is langs een rechte lijn, maar de neerslag van deze beweging op het papier is onleesbaar. Wil men aan de leesbaarheidseis voldoen, dan moet deze bewegingstendens van links naar rechts voortdurend door impulsen en remmingen van richting veranderd worden, waardoor in het tweedimensionale schrijfvlak de leesbare tekens ontstaan, terwijl bepaalde bewegingen door de lucht boven het schrijfvlak nodig zijn voor de groepering van letters tot woorden en voor het aanbrengen van leestekens, losse onderdelen van letters zoals i-punten, t-strepen, enz.

SAUDEK heeft een heel bruikbare methode aangegeven om de schrijfsnelheid te schatten, namelijk met behulp van acht primaire en vier secundaire kenmerken van snelheid en evenveel kenmerken van langzaamheid. Juist wanneer in een overwegend snel schrift ook een of meer kenmerken van langzaamheid gevonden worden (wat altijd wel het geval is), kan dit een indruk geven van bepaalde grondverhoudingen in de karakterstructuur van de schrijver.

Een andere verdienste van Saudek is geweest — ongetwijfeld samenhangend met zijn cosmopolitische levensloop — dat hij als eerste gewezen heeft op de belangrijke verschillen tussen de verschillende nationale handschriften. Daar in de duidingstechniek juist dat wat afwijkt van het op school geleerde handschrift van veel betekenis is, moet men zich van deze nationale verschillen, maar ook van verschillen in schoolschrijfsystemen in verschillende tijdperken rekenschap geven.

In deze historische vogelvlucht over het ontwikkelingsveld van de grafologie wil ik tenslotte nog noemen MAX PULVER, een literator, die zich tijdens zijn leven liever 'schrijver' dan 'grafoloog' noemde. Terwijl de grafologie van de Franse school gedragen werd door een empirische moraliserende psychologie, de grafologie van Klages door een zeer persoonlijke, metafysisch getinte psychologie en de grafologie van Saudek door een meer objectiverende psychologie, heeft Pulver een succesvolle poging gedaan om inzichten van een fenomenologische psychologie en van de dieptepsychologie, met name die van Jung, aan de grafodiagnostiek dienstbaar te maken.

Hij onderscheidt met Jung een gelaagdheid in de mens, die hij in het handschrift symbolisch weerspiegeld vindt. Aan het handschrift ligt ten grondslag het a priori van onze schrijfmethode, die door collectieve voorwaarden is bepaald en naar zijn symbolisch karakter meteen al meerdere duidingen tegelijk in zich verenigt. Was niet het grootste deel van de wijze waarop men zich schrijvend uit, gemeengoed dan zouden wij niet in staat zijn elkanders handschrift te lezen. PULVER noemt enkele van die collectieve trekken in het handschrift van de Westeuropese mens, die van andere aard blijken te zijn dan die welke bijv. aan Chinese handschriften ten grondslag liggen.

De meest eenvoudige zin die in elk handschrift versymboliseerd ligt, is dat de schrijver zich heeft willen uiten. In het Westeuropese handschrift is voorts voldaan aan de collectieve voorwaarde dat de beweging waarmee deze uiting plaats vindt, van links naar rechts verloopt, in tegenstelling tot schrijfsystemen die een bewegingsrichting van recht naar links of van boven naar beneden voorschrijven.

Wanneer we schrijven, zegt PULVER, delen we iets van onszelf mede aan de ander. Met de rechterhand een schrijfbeweging makend van links naar rechts, beweegt men zich van Ik naar Gij. Het begin van een woord en van een regel maakt het gevoel van eigenwaarde aan-

schouwelijk in zijn verschillende modificaties van groot of gering, aanmatigend of schuchter. Het einde van woord en regel laat iets zien van de wijze van toenadering tot de ander.

De weg van links naar rechts versymboliseert ook de extraversie. Een maximale introversie zou leiden tot een 'schrijfmutisme', een maximale extraversie tot een ongeremd erop los strepen.

Links ligt ook het beginpunt en rechts het einddoel van de schrijfbeweging. De afgelegde weg tussen beide versymboliseert het voortgaan in de tijd, een weg van verleden naar toekomst waarop ieder punt een 'heden' geweest is.

Zoals in horizontale richting de grafische neerslag van de schrijfbeweging een drievoudige symboliek in zich verbergt, zo vinden we volgens PULVER ook in verticale richting een drievoudige symboliek. Een collectieve voorwaarde voor de schrijfbeweging is namelijk ook, dat deze zich in drie zones begeeft: een middenzone, een bovenzone en een onderzone. Kennelijk stelt ieder mens zich het schrijfvlak voor als recht overeind staand, ook al ligt het in feite horizontaal. We spreken immers van op- en neerhalen, van een punt boven een i, van een onderlus, een onderstreping, enz. Men kent dus aan het schrijfvlak als vanzelfsprekend een boven en onder toe. In de bovenzone ziet PULVER versymboliseerd het poëtische, geestelijke, het intellectuele, ethische, religieuze. In de middenzone ziet hij het psychische, de sfeer van de gevoeligheid, het egoïsme en altruïsme, het zich verhouden tot de ander. De onderzone moet zijn de sfeer van het somatische, het materiële, fysische, driftmatige, het zich verhouden tot het aardse, de sfeer van 'het geworteld zijn in'.

Op andere wijze noemt PULVER de bovenzone de sfeer van het 'über-individuelles Bewusstsein', de middenzone de sfeer van het 'individuelles Tagesbewusstsein' en de onderzone de sfeer van het onderbewustzijn. In deze ruimtesymboliek ziet PULVER dus het handschrift ingebed als in een collectief a priori. Eenzelfde a priori geldt voor andere schrift eigenschappen, zoals die in het schoolvoorbeeld worden vereist. Het zijn de afwijkingen van het collectieve schoolvoorbeeld waarin de eigen individualiteit van de schrijver zich openbaart en daaraan wordt door PULVER vervolgens aandacht besteed. Er kan dan een beeld verkregen worden van de mate waarin de schrijver zich aan de collectieve normen conformeert, er tegen in opstand komt, ze zinvol weet te benutten in een toch weer eigen vormgeving, enz. Dat bij deze grafologie-beoefening een aanzienlijk invoelend vermogen, intuïtie en ervaring een rol moeten spelen is duidelijk, en PULVER verheelt dat ook niet.

Ik zou nog graag willen noemen de 'bewegungsphysiologische Graphologie' van POPHAL en de grafodiagnostiek van het op hem voortbouwende schrijverspaar W. MÜLLER en ALICE ENSKAT. Zij zetten de lijn voort die van Erlenmeyer over Kraepelin loopt.

POPHAL gaat als neuroloog uit van het bewegingsfysiologisch aspect van

het schrijven. De contracties en ontspanningen van de musculatuur die bij de schrijfbeweging een rol spelen, hangen samen met de werking van verschillende hersencentra. Hij onderscheidt nu een aantal schrijfvormen die hij met coördinatieverhoudingen tussen hersenschors, hersenstam, pallidum en striatum in verband brengt.

Ik wil hiermee dit summiere overzicht afsluiten en thans komen tot de vraag *welke betekenis de grafologie mogelijk voor de psychiater zou kunnen hebben*. Daarbij kunnen we vooropstellen dat de betekenis van de grafologie als methodiek om tot meerdere kennis van de eigen geaardheid van een patiënt te geraken, een onverbidelijke grens vindt in het ontwikkelingsniveau waarop zich de contemporaine psychologie bevindt.

Reeds werd met enkele lijnen aangegeven hoe een ontwikkeling heeft plaats gevonden van een voorwetenschappelijke 'mensenkennis' naar de hedendaagse 'psychologie van de persoon' en tevens aangeduid hoe daarbij twee methodische benaderingen van de problematiek tegenover elkaar staan. De ene tendeeft naar een steeds exactere vaststelling van harde feiten, wat onvermijdelijk voert tot een isolerend onderzoek van enkelvoudige zaken, tot een inductief-reductief opstellen van psychologische wetmatigheden en bovendien tot het gebruik van tekens en begrippen die vaak aan de fysica en steeds meer ook aan de mathemata ontleend zijn, waarbij aanleg, eigenschap, gedragsresultaten, houdings- en werkingsstructuren terminologisch vervangen worden door vectoren, variabelen, factoren, parameters en matrijzen (cit. HEHLMANN). Van iedere inhoudelijke concrete beschrijving der zuiver door rekenkundige begrenzing verkregen 'factoren' wordt bewust afgezien.

Bij het merendeel der anglo-amerikaanse onderzoekers als Cyril Burt, Spearman, Cattell, Eijksen e.a. en in ons land bijv. Drenth, wordt deze benaderingswijze gevolgd, waarbij ik mij dan wel eens afvraag of op deze wijze de psychologie niet wordt tot een 'arithmeticomantie', een bijgeloof dat de toekomst van de mens voorspeld zou kunnen worden uit de groepering der getallen die uit hem geschud zijn op gelijke wijze als de waarzegster dat doet uit een pakket speelkaarten.

De andere benadering komt voort uit de behoefte van vele practici die werkzaam zijn in de psychologische advisering, de opvoeding, de bedrijfspsychologie, de arbeidspsychologie en vooral ook de klinische psychologie. In dit kader zijn de methoden van onderzoek enerzijds gegroepeerd rond de *biografisch-genetische analyse*, waarbij met Charlotte Bühler de levensloop als genese van de persoon in het oog wordt gevat, of met Freud betekenis wordt toegekend aan de jeugdervaring en de verwerking daarvan, anderzijds rond de *structuuranalyse*, die haar materiaal ontleent aan de veelvuldige levensuitingen van de persoon.

Binnen deze laatste methodische benadering kan aan de grafologie een plaats worden ingeruimd, vooral wanneer deze methode van onderzoek

verder uitgebouwd zou kunnen worden met elementen die aan nieuwere persoonlijkheidstheorieën ontleend zijn.

Vanuit fenomenologisch standpunt heeft VAN LENNEP daartoe bijgedragen in een publicatie van 1951. Hij zegt daarin dat de problematiek van de schrijfbeweging in hoge mate een problematiek is van de Ik-zelf-verhouding. Als wij spreken, zegt VAN LENNEP, spreken we in de regel tot een ander, een Gij en deze ander oefent grote invloed uit op de vorm waarin we spreken. Schrijvende echter zijn we in de regel alleen. Al schrijvende bewegen we ons onder onze eigen blik en niet onder de blik van een ander. We zijn daarbij de regulerende en controlerende, maar ook geamuseerde, geërgerde, bewonderende, toegeeflijke, kritische of ongeïnteresseerde toeschouwer bij ons eigen schrijven.

Het laat zich verstaan dat het spreken als uitingsvorm die zich voornamelijk in de Ik-Gij-relatie constitueert, zowel ontogenetisch als fylogenetisch eerder tot ontwikkeling komt en ook verfijnder ontwikkeld is dan het schrijven, dat voornamelijk in de Ik-zelfrelatie tot aanzijn komt. Het schrijven zien we in de geschiedenis der mensheid en in de geschiedenis van de individuele mens pas dan optreden, als (naar de terminologie van Binswanger) uit het meer oorspronkelijke 'wij' het 'ikzelf' en 'gijzelf' zich beginnen los te maken. VAN LENNEP vraagt zich terecht af, of er een transcriptie mogelijk is van de relatie ik-zelf naar de relatie ik-gij. Door de grafologen toch zijn hoofdzakelijk beschrijvingen gegeven van personen in hun ik-gij verhoudingen. Het is echter de vraag of daarin niet steeds beschrijvingen gegeven zijn van de verhouding van de schrijver tot zichzelf, welke verhouding stilzwijgend getransponeerd werd in veronderstelde verhoudingen en gedragingen van de schrijver in het maatschappelijk leven.

Nu zal die transcriptie menigmaal ook niet ten onrechte worden gemaakt. Als JANSE DE JONGE schrijft: 'In de verhouding van de mens tot zichzelf komt een onzaglijk groot aantal fenomenen tot bloei, als bijv. schuld, angst, berouw, geweten en de verschijnselen van de zelfgenoegzaamheid, de zelfbeschouwing, het zelfvertrouwen, de zelfvol-daanheid, het zelfbeklag, de zelfbevrediging, het zelfonderzoek, enz.' en als hij nader uitwerkt de verantwoording tegenover zichzelf, de liefde tot zichzelf en de verwerkelijking van zichzelf, dan zijn hierin verhoudingswijzen gegeven, die zich ook in de Ik-Gij relatie kunnen weerspiegelen. Dit hoeft echter niet altijd het geval te zijn en daarom is het de moeite waard om deze hypothese van Van Lennep in gedachte te houden. Deze gedachte zou steun kunnen vinden in het feit dat de grafologie weinig of geen betekenis heeft voor het onderkennen van psychotische toestanden. Volgens Van der Horst vloeit de symptomatologie van de psychose voort uit de veranderde relatie van de patiënt met de wereld, met het Gij, de ander en de dingen, terwijl de Ik-zelf-relatie pas in een ver voortgeschreden stadium veranderingen ondergaat. Pas in dat stadium krijgen we de bekende afwijkingen in het handschrift, waarvan

voorbeelden gegeven worden in de klassieke psychiatrische leerboeken van Bleuler e.a.

In de neurotische zijnswijze en in de psychopathische zijnswijze in de zin van Kurt Schneider is dat anders gesteld. Daar is een niet op bevredigende wijze in de zelfverwerkelijking slagen aan de orde, een primaire stoornis in de Ik-zelf-relatie, die in het handschrift duidelijk tot uitdrukking komt, terwijl de medemensen van deze neurotische of psychopathische persoon niets bijzonders behoeven te merken. In de neurotische zijnswijze komt de gestoorde Ik-zelf-relatie voort uit een inadequate keuze uit de voorhanden mogelijkheden, bij de psychopathische en de oligofrene zijnswijze is de Ik-zelf-relatie gestoord vanuit een manco, vanuit het ontbreken van bepaalde mogelijkheden. Zomin in de gewone klinische diagnostiek als in de grafodiagnostiek is het mogelijk om altijd dit theoretische verschil tussen neurose en psychopathie scherp aan te geven.

Waar ik — komend tot *een conclusie* — duidelijke mogelijkheden voor grafodiagnostiek binnen het kader van de klinische psychiatrie zie, is dus

- a op het gebied van neurose, psychopathie en oligofrenie (deze laatste in de niet eenzijdig op het intelligentie-aspect toegespitste zin des woords) en
- b op het gebied van het persoonlijkheidsonderzoek bij psychotische patiënten, in zoverre behoefte bestaat aan kennis van de mate waarin de persoonlijkheidsstructuur van pathogenetische dan wel pathoplastische betekenis is voor de verschijningsvorm van het voorhanden ziektebeeld.

Daarbij kan toegewerkt worden naar een typering van de patiënt binnen een of andere typologie: voor zover het een psychopathische persoonlijkheid betreft bijv. binnen de bekende typologie van Kurt Schneider, of binnen de typologie van Leonhard of die van Gruhle. Ook kan toegewerkt worden naar een beschrijving van bepaalde elementen in het persoonlijkheidstotaal van de patiënt, waarvan de kennis lijkt bij te dragen tot een beter begrip voor de wijze waarop de patiënt in het leven staat. Daarbij zal een in die richting nader uitgewerkte grafodiagnostiek wellicht met name inzicht kunnen brengen in bepaalde aspecten van de verhouding van de patiënt tot zichzelf.

Tenslotte kan ook op de persoonlijkheidsstructuur worden gelet, waarbij over de psychische kracht en de psychische spanning in de zin van Janet, over de mate van geïntegreerdheid en van geestelijke rijpheid, over de mate van innerlijke vrijheid en gebondenheid en zo meer, uitspraken zouden kunnen worden gedaan.

Willen we echter de mogelijkheden die de grafologische methode van persoonlijkheidsonderzoek zou kunnen bieden, werkelijk benutten dan zou het allereerst wenselijk zijn om de grafologie te verlossen uit het

niemandsland waarin zij thans verkeert, een niemandsland dat gelegen is tussen het gebied van toegepaste wetenschap en het uitgestrekte veld der charlatannerie.

SUMMARY

A survey is given of the historical development and the actual position of graphology as a method of personality investigation. Special attention is given to the significance of graphodiagnosis in the psychopathological approach of patients suffering from psychosis (little value), respectively from characterdisorder and neurosis (high value).

LITERATUUR

- Berg, J. H. van den Menselijk lichaam, menselijke beweging *Ned. T. Psychol.* V (1950) 267-299 en 401-429.
- Buytendijk, F. J. J. *Algemene theorie der menselijke houding en beweging.* Utrecht 1948.
- Christiansen B. und
E. Carnap *Lehrbuch der Handschriftendeutung.* 2. Aufl. Reclam Verlag, Stuttgart 1948.
- Delay J. u. P. Pichot *Medizinische Psychologie. Ein Kompendium.* Uebersetzt u. bearbeitet von W. Böcher. Stuttgart 1966.
- Hehlmann, W.,
Jacobi, H. J. *Geschichte der Psychologie.* Stuttgart 1963.
Analysis of Handwriting. An Introduction into scientific Graphology. 2d Impr. George Allen and Unwin Ltd. London 1948.
- Janse de Jonge, A. L. *De Ik-Gij verhouding en de Ik-zelfverhouding in de neurotische zijnswijze.* Diss. Amsterdam 1948.
- Klages, L. *Handschrift und Charakter.* 21. u. 22. Aufl. Johann Ambrosius Barth. Leipzig 1943.
- Klages, L. *Was die Graphologie nicht kann.* Zürich 1949.
- Lennepe, D. J. van De schrijfbeweging van phaenomenologisch standpunt beschouwd. *Ned. T. Psychol.* VI (1951) 212-234.
- Margadant, S. V. *Eine tiefenpsychologische Grundlage zur Klages'schen Graphologie.* Amsterdam, N. V. Noord-Holl. Uitg. Mij. 1938.
- Müller W. H. und
A. Enskat *Graphologische Diagnostik. Ihre Grundlagen, Möglichkeiten und Grenzen.* Verlag Hans Huber, Bern/Stuttgart 1961.
- Pokorny, R. Aus der Geschichte der Graphologie. *Acta Graphologica* (Orgaan van de Ned. Ver. voor Graphologie en Schriftexpertise) XV (1964) 3-42.
- Pokorny, R. *Psychologie der Handschrift.* Ernst Reinhardt Verlag Basel/München 1968.
- Pophal, R. *Die Schrift und das Schreiben. Der Schreiber.* Graphologie in Vorlesungen Band I. Gustav Fischer Verlag Stuttgart 1965.
- Pulver, M. *Symbolik der Handschrift.* 4. Aufl. Orell Füssli Verlag, Zürich 1945.
- Rümke, H. C. *Inleiding in de karakterkunde.* Erven F. Bohn, Haarlem 1929.
- Saudek, R. *Experimentele Graphologie.* Leopold's Uitg. Mij. Den Haag 1928.
- Saudek, R. *Wetenschappelijke graphologie. De psychologie van*

- Schrijver, J. *het schrift*. Leopold's Uitg. Mij. Den Haag 1928.
Leerboek der graphologie. N.V. Uitg. Mij. 'Kosmos', Amsterdam z.j.
- Slikboer, J. *Graphodiagnostiek. Historische en theoretische grondslagen*. Diss. Leiden 1952.
- Strien, P. J. van *Kennis en communicatie in de psychologische praktijk*. Bijleveld, Utrecht 1966.
- Strien, P. J. van Wellek, A. *Nuanceverlies*. *Ned. T. Psychol.* XXII (1967) 470-471.
 Die methodische Situation der Normalpsychologie und der Psychopathologie. *Acta Graphologica* juli (1969) 30-52.
- Wormser, P. *Die Beurteilung der Handschrift in der Psychiatrie*. Rascher Verlag Zürich 1947.

MEDEDELINGEN

CONGRES 20 NOVEMBER R.A.I. TE AMSTERDAM

De ontwikkelingen binnen de geestelijke gezondheidszorg na de bevrijding in 1945 zijn niet van dien aard dat zij tot veel optimisme aanleiding geven. Weliswaar heeft er een uitbreiding van het dienstenpakket plaats gevonden. Maar deze is verre van toereikend. Door tekort aan mankracht, financiële middelen en coördinatie in het beleid komen vele vragen naar 'bevrijding' van onmacht, angst, moedeloosheid, redeloze agressie en discriminatie niet aan bod.

Waarom blijven deze spanningen bestaan? Immers: we weten inmiddels heel wat van de krachten, die de mens in zijn geestelijke gezondheid bedreigen, die hem psychisch ziek kunnen maken. Waarom is onze hulp dan nog zo ontoereikend? Waarom voorkomen we niet vele ongezonde situaties, die we steeds weer opnieuw zien ontstaan? Waarom vinden we werkende en studerende jongeren wel in criminele statistieken en praktisch niet onder de cliënten van de geestelijke gezondheidszorg? Waarom is deze zorg altijd zo mateloos verbrokkeld, terwijl bijna iedereen voorstander is van coördinatie? Waarom is er zo'n tekort aan psychohygiënisch handelen, hoewel de term 'geestelijke volksgezondheid' bij velen voor in de mond ligt?

Deze en dergelijke vragen zal de *Nationale Federatie voor de Geestelijke Volksgezondheid* aan de orde stellen tijdens een congres op vrijdag 20 november 1970. Zij verwacht dat dit congres de aanloop zal zijn tot een kritische heroriëntatie van de geestelijke gezondheidszorg. En bovendien, dat het de samenleving meer zal interesseren voor de opbouw van een geestelijk gezonde maatschappij.

Het congres is op velerlei niveau voorbereid: door bijeenkomsten van werkgroepen, seminardagen, door het bureau Chanowski Productions N.V. en het bureau van de Nationale Federatie. Er is veel aandacht besteed aan inhoud en vorm. Het wordt geen aaneenschakeling van inleidingen. Ook met behulp van audio-visuele middelen zullen de deelnemers geactiveerd worden voor een beleidskeuze in de geestelijke gezondheidszorg, waarbij de preventieve en positieve aspecten centraal zullen staan.

Aanmelding vóór 15 oktober door storting van f 10,— (inschrijfgeld) dan wel f 20,50 (inschrijfgeld + lunch- en consumptiebonnen) op giro 26.89.86 ten name van Nationale Federatie voor de Geestelijke Volksgezondheid onder vermelding van 'Congres', waarna — vóór 1 november — toezending van documentatiemap volgt.

RAPPORT INZAKE ABORTUS PROVOCATUS

In druk is verschenen het Rapport inzake Abortus Provocatus van de commissie